

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД В АСПЕКТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті висвітлюється питання особистісно орієнтованого підходу, який є необхідною умовою професійної складової вчителя-словесника. Адаптація до мінливих обставин педагогічної діяльності стає важливим чинником побудови продуктивного процесу навчання української мови в школі. Головне завдання вчителя полягає в конструюванні сучасного уроку як з урахуванням навчально-методичної мети, так і застосування особистісного підходу, задля створення сприятливих умов для самореалізації кожного учня і забезпечення якісного результату освітнього процесу.

Ключові слова: *Особистісно орієнтований підхід, компетентність, професійна майстерність, принципи особистісно орієнтованого навчання, учні-особистості, рідна мова, вчитель-словесник, ситуація успіху.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення особистісно орієнтований підхід у професійній педагогіці набуває особливої актуальності, оскільки на перший план виступає ідея гуманізації навчання.

Зростання національної самосвідомості суспільства, формує активізацію проблеми духовного збагачення, переосмислення цінностей та ціннісних орієнтирів особистості. У нормативних документах щодо розвитку освіти України зазначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства [6]. Відзначається, що готовність людини до вибору рішення в ситуаціях стає необхідною передумовою її соціальної і професійної успішності, основи якої повинні закладатися освітою. Для цього необхідний педагог, орієнтований на базові цінності своєї професійної діяльності і здатний до такого проєктування освітнього середовища, яке передбачає можливість самовизначення як для учнів, так і для самого вчителя.

Особистісно орієнтований підхід, як напрям діяльності вчителя-словесника, – це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожним учнем у колективі. Суть особистісно орієнтованого підходу в тому, що в школу приходять не просто учні, а учні-особистості зі своїм світом почуттів і переживань. Вчитель має враховувати ці особливості і використовувати такі прийоми, в яких кожен учень почуває себе особистістю, відчуває індивідуальну увагу вчителя. В кожному учневі необхідно бачити унікальну особистість, поважати її, розуміти, створювати ситуацію успіху, підтримки, надавати можливість реалізувати себе в позитивній діяльності. Почуття задоволення, радості викликає потяг до подолання труднощів. Використання

успіху для стимулювання позитивного ставлення учнів до діяльності вимагає, в першу чергу, позитивної психологічної установки вчителя. Вчитель-словесник покликаний підготувати учня до активного й доцільного використання мовних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності в умовах інформаційного й відкритого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема використання особистісно орієнтованого підходу, як запорука професійної компетентності вчителя, не нова у вітчизняній педагогіці.

Різні аспекти означеної проблеми розглянуто у працях сучасних учених: визначення засобів особистісно орієнтованого навчання і виховання (І. Бех, В. Давидов, О. Бондаревська, О. Савченко, О. Алексюк та ін.), формування творчої особистості (В. Андреева, Н. Гузій, Д. Богоявленська та ін.), проблема цілісності освітнього процесу (Л. Вовк, В. Бондар, С. Сисоєва, В. Козаков, В. Паламарчук, М. Скоткін та ін.), формування професійних цінностей (Л. Хоружа, О. Сухомлинська, В. Моляко, Н. Калиниченко, В. Радул, Т. Левченко, В. Анненков, Л. Ломако, Г. Сагач, та ін.), обґрунтування методологічних підходів до розв'язання завдань розвитку кваліфікаційної спроможності вчителя-словесника в умовах особистісно орієнтованої освіти (А. Алексюк, М. Поташич, С. Гончаренко, М. Євтух, Н. Ничкало, М. Шкодін), витоки особистісно орієнтованої освіти в історії української педагогіки (А. Віденко, Н. Гоцкало, В. Бучкіська, Ю. Новгородська).

Теоретико-методологічні положення упровадження компетентнісного підходу в систему освіти висвітлили українські науковці Н.М. Бібік, Н.А. Глузман, В.В. Крижко, О.І. Локшина, В.І. Луговий, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, О.Я. Савченко, Л.Л. Хоружа та інші, а також зарубіжні вчені В.І. Байденко, Ю.В. Варданян, Е.Ф. Зеєр, І.О. Зимня, Г.І. Ібрагімов, Дж. Равен, А.В. Хуторський, С.Є. Шишов.

Концептуальною основою професійної підготовки педагогів у вищій школі, формування їх професійної компетентності стали роботи Г.О. Балла, Є.О. Клімова; професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності – О.М. Алексюка, І.А. Зязюна, В.Н. Кузьміної, А.К. Маркової, В.О. Сластьоніна та ін..

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX століття поява різних педагогічних концепцій викликала дискусії навколо питань виховання і, відповідно, постала проблема перегляду організації професійної підготовки вчителя-словесника. Вирішення проблеми підготовки педагогічних кадрів здійснювалося на ґрунті обговорення вимог не тільки до професіоналізму вчителя, а й до його особистісних та громадянських якостей. Причому, центральною в цій єдності визнавалася проблема людини і шляхи її виховання.

Пошуки прогресивних вітчизняних педагогів щодо питання особистісно орієнтованого підходу в освітній діяльності базувались на необхідності знання вчителем як загальних психологічних закономірностей розвитку особистості дитини, так і володінням знаннями про індивідуальні відмінності різних особистостей.

Найбільш відомі представники вітчизняної прогресивної педагогічної думки (М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський, М.О. Корф, Х.Д. Алчевська, М.Ф. Бунаков, О.Ф. Музиченко, С.Ф. Русова, В.І. Харцієв, С.Ф. Черкасенко, М.І. Демков, А.С. Макаренко та ін.) під реалізацією принципу особистісно орієнтованого підходу розуміли необхідність глибоко вивчати особистісні якості учнів, створювати сприятливі умови для розвитку особистості. Основою методики навчання вони проголошували виключення будь-якого насильства над особистістю, демократизм стосунків між учителем та учнем [5].

Видатний педагог-новатор, вчитель словесності В.І. Харцієв (1866–1937) вважав, що результативність педагогічної діяльності залежить від повноти вивчення особистості учня, тому особистісний підхід є одним із головних завдань в діяльності школи. В.І. Харцієв говорив, що педагог досягає кінцевої і найвищої мети в мистецтві виховання тільки шляхом чисто людського, а не професійного розуміння особистості, він повинен розвивати, навчати і вправляти здібності учнів [3]. Розкриваючи суть особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання, В.І. Харцієв наголошував, що вчитель повинен психологічно вникати в пізнавальні здібності учнів і, зважаючи на загальні закони розвитку, сприяти вивченню будь-якої дисципліни. Педагог стверджував, що критичним у житті дітей є період, коли у них настає момент самовизначення особистості, який звичайно проходить в стінах навчального закладу. Якщо школа не зуміє вчасно допомогти молодим людям у важкій внутрішній роботі їх самовизначення, то потім, по закінченню

навчання, їм не вдасться «отримати від життя необхідних вказівок [10].

В.І. Харцієв стверджував, що кожен вчитель, який би предмет не викладав, повинен бути викладачем словесності. У своїх працях педагог наголошував, що школа мусить прагнути до всебічного й інтелектуального розвитку учня. Він мусить навчитися поєднувати ґрунтовний аналіз із синтезом, абстракцію з конкретизацією, оволодіти засобами побудови повноцінних понять, навчитись поєднувати сміливість висновків із розважливістю та ґрунтовністю в їх досягненні.

Рідна мова так злилася з особистістю кожного, що навчати мові – значить розвивати духовні здібності учня. В самому предметі вкладання, у рідній мові, знаходимо необхідність педагогічної системи. Педагог психологічно вникає у пізнавальні здібності учнів і, поєднуючи загальні закони розвитку, приводить учня до вивчення будь-якої дисципліни. В цьому випадку вся увага вчителя звернена на особистість учня: предмет же вивчення залишається лише засобом духовного розвитку [10].

В.І. Харцієв підкреслював, що навчати дітей рідної мови, національним елементам повинен не лише вчитель-словесник на уроках словесності, а й вчителі математики, географії на своїх уроках: «Мова в кожному періоді життя є плід сумісної освіти всього людства... Кожен вчитель вкладає свою частку в загальне виховання учня, і за неї відповідає... Як вчитель рідної мови, за необхідністю, входить в галузь викладання інших вчителів, тому що мова є вираженням всякої духовної діяльності людини, так і інші вчителі повинні допомагати у вивченні природного дару слова...». Але, на думку В.І. Харцієва, основна частка прищеплення любові до рідної мови, навчання рідної мови належить саме вчителю-словеснику, «вчителю вітчизняної мови»: «Рідна мова розвивається і запам'ятовується за законами самої природи...» [7]. Співзвучними результатам сучасних досліджень є думки В. І. Харцієва про те, що разом з мовою навчати і розвивати духовні здібності – основний постулат учителя.

В умовах сучасної школи словесник має оперувати знаннями про закономірності, принципи та структурні компоненти дидактичних систем шкільного навчання. Для забезпечення цілісності впровадження в шкільну практику компонентів дидактичних систем навчання на засадах особистісно орієнтованого підходу слід розглянути принципи особистісно орієнтованого навчання та шляхи їх реалізації [9].

1. Формування позитивної навчальної мотивації учнів, тобто генетичного прагнення особистості до самореалізації відповідно до природних здібностей, наполегливість в оволодінні певними видами діяльності на творчому рівні.

Шляхи реалізації принципу на уроках словесності: створення комфортного навчального середовища, в основі якого – цінності та

принципи демократії, підбір завдань має передбачати високу ймовірність досягнення учнем успіху, віра педагога й самої дитини в результат, вказівка на перспективи розвитку, уникнення практики «позитивної дискримінації». Стимулювання внутрішніх мотивів навчання: пробудження зацікавленості через виявлення дефіциту інформації, проблемні ситуації, емоційна забарвленість, співпереживання, ігрова імітація інтересів, потреб, прагнення до пізнання, захопленості процесом і результатами навчання.

2. Зв'язок життєвого досвіду учня, його знань, умінь, навичок з навчальним матеріалом для забезпечення мотивації навчання.

Шляхи реалізації принципу: урахування суб'єктивного досвіду учнів, необхідність опиратися на знання учня про певний предмет, мовне, літературне, історичне явище, подію, тогочасного письменника, історичну епоху, емоційно-сміслову ставлення до програмового матеріалу і відповідно до цього вибудовування мотивації, планування діяльності учня, його індивідуальної траєкторії розвитку (наприклад, створення банку досягнень учня, групи, класу) з правом вибору рівня і методів оволодіння матеріалом. При цьому доречно користуватися висловом Галілео Галілея: *«Нікого нічому не можна навчити. Можна тільки допомогти людині зробити для себе відкриття»*. Отже, головне завдання вчителя-словесника – допомагати дитині на кожному уроці відкривати, знаходити нове, до цього моменту невідоме.

3. Урахування інтересів та нахилів учнів у визначенні мети, виборі ефективних форм, методів та інших дидактичних елементів уроку.

Шляхи реалізації принципу.

Дотримання принципу природовідповідності, пошук такої теорії, технології, практики навчання, яка б повніше відповідала особливостям дитини, її здібностям; диференційовані та індивідуальні програми навчання через трансформацію змісту, типології, структури уроку, спеціальне конструювання навчального дидактичного матеріалу, форм і методів, зорієнтованих на формування й розвиток пізнавальної самостійності, мовного чуття, комунікативних умінь у таких видах мовленнєвої діяльності, як аудіювання, читання, говоріння, письмо, створення повноцінних умов для творчого самовираження, самопізнання, саморозвитку, формування читацької культури, вироблення навичок самостійного творчого аналізу та оцінювання прочитаного, формування здатності до інтелектуальної діяльності, словесної творчості шляхом розширення кругозору, сформулювати в кожного школяра уміння самостійно задовольняти власні естетичні потреби, цінувати прекрасне, використовувати його для формування себе як особистості, розвинути здатність розуміти авторський задум, формувати духовний світ особистості, її морально-етичний розвиток.

4. Вивчення мови і літератури відбувається не багаторазовим повторенням, зазубрюванням

матеріалу (на жаль, у школі часто переважає словесно-перцептивна форма діяльності: прослухав – дослівно переказав, прочитав – переказав).

Шляхи реалізації принципу: вивчення матеріалу шляхом зіставлення, встановлення міжпонятійних зв'язків, способів розв'язання мовленнєвих, проблемних, пошукових завдань, застосування активних методів: евристичне спостереження, конструювання, моделювання, порівняння, смислове бачення, символічне бачення, метод творчої реалізації; проведення мовних експериментів, створення системи дослідницької (проектної) індивідуальної або кооперативної творчої діяльності, планування таких видів робіт, які змусять кожну дитину висловити власне ставлення, своє бачення твору, письменника, факту (методика незакінчених речень, створення асоціативних рядів, озвучування очікуваних результатів, формулювання запитань до тексту, письменника тощо), системне використання міжпредметних зв'язків і міжпредметної інтеграції, мотивація творчої самоактивності школярів. Отже, зробити процес засвоєння знань активним, а мислення учнів – творчим і самостійним. Головне – не тільки розвиток пам'яті, а й самостійність мислення, оригінальність висновків, усвідомлення себе суб'єктом, відповідального за власний інтелектуальний (розумовий) розвиток.

5. Створення на уроці і позаурочній діяльності умов для індивідуального ментального або розумового досвіду кожного учня.

Шляхи реалізації принципу: врахування рівня засвоєння понять, термінів, своєрідності інтелектуальної саморегуляції, інтелектуального темпу, балансу здібностей, домінуючого пізнавального стилю, резервів здатності вчитися. Урахування кількісного співвідношення в класі аудіалів (форми роботи – пояснення, розповідь, бесіда), візуалів і кінестетиків (форми роботи – наочність (схеми, таблиці, графіки й подібне), робота з книгою, практичні вправи, симулятивні ігри, інтерактивні або кооперативні вправи).

6. Організація суб'єкт-суб'єктного навчання.

Шляхи реалізації принципу: учитель на уроці – фасилітатор (людина, яка забезпечує успішну групову комунікацію), учень – активний учасник, співдіяч, співтворець, активний співрозмовник, суб'єкт навчально-виховного процесу (уроку, позакласного заходу), дає учневі змогу вибрати зміст заняття, цілі й форми опрацювання навчального матеріалу, оволодіти діяльними вміннями, цілевизначенням, плануванням, рефлексією; розкриття особистого Я учня і вчителя через їхню творчу взаємодію.

7. Забезпечення діяльнісного підходу до організації навчального процесу.

Шляхи реалізації принципу: вчити дитину самостійно здобувати і застосовувати знання, розвивати когнітивні стратегії, тобто перейти

від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованих систем розумових дій; оволодіння знаннями і розвиток через власну активну діяльність, цілеспрямовані зусилля щодо одержання запланованого результату; розвиток активності учнів, зокрема таких рівнів, як *репродуктивного* – активність пізнання пропонує зразків, відтворення, *операційного* – уміння діяти за правилами, процедурами, алгоритмами і *творчого* – поєднання навчальної і дослідницької роботи, освіти й самоосвіти.

7. Формування ефективних прийомів самооцінки.

Шляхи реалізації принципу за допомогою спеціально створених учителем критеріїв-характеристик для кожного виду роботи, об'єктивне оцінювання учнем себе, власних досягнень, успіхів своїх однокласників, групи, класу на різних етапах уроку, у певних формах (індивідуальній, груповій, інтерактивній) діяльності.

Висновки. Отже, процес розвитку професійної компетентності вчителя-словесника є цілісним і водночас динамічним, оскільки передбачає адаптивність у підходах до змісту та вибору форм і методів у організації навчального процесу. Органічною складовою розвитку професійної компетентності вчителя-словесника є особистісне та практичне спрямування навчання на особистісно орієнтований підхід. Прогресивна педагогічна думка значною мірою стимулювала педагогічну практику до реалізації принципу особистісно орієнтованого підходу в організації освітнього процесу. Об'єднуючою домінантою була переконаність усіх просвітителів як минулого, так і сучасності, що педагогічна майстерність вчителя полягає у застосуванні принципу особистісно орієнтованого підходу, який виявляється як взаємоповага учнів та вчителів, духовне взаєморозуміння та співчуття, готовність щиро захоплюватись досягненнями учнів, педагогічний оптимізм, безумовна віра у духовний, фізичний, інтелектуальний потенціал дитини і здатність допомогти його реалізувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменникова Т.Р. Концепція особистості в українській класичній педагогіці // Науковий вісник Ізмаїльського держ.гум.ун-ту. – Ізмаїл: ІДГУ, 2002. – Вип.13. – 186 с.
2. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник / заред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова [та ін.]. – К. : Богдан, 2003. – 520 с.
3. Кава А.А. Особистісний підхід як основа педагогічної майстерності у вітчизняній педагогічній думці // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Випуск 8. Частина II. – Полтава, 2011. – Серія «Педагогічні науки». – 348 с. – С.130-133.
4. Левченко Т.І. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах / Монографія / Вінниця: Вид. «Нова книга», 2002. – 512 с.
5. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / С. Сисоєва, І. Соколова – Київ: Центр учбової літератури, 2003. – 308 с.
6. Про Національну доктрину розвитку освіти / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/].
7. Очерк деятельности Елисаветградского общества распространения коммерческого образования за первое пятилетие. – Елисаветград, 1914. – 338с.
8. Потєбня О.О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти /: Упоряд і вст.ст. Юрія Шевельова. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
9. Сидоренко В.В. Шляхи удосконалення професійної компетентності вчителя української мови та літератури в умовах особистісно зорієнтованого навчання: Навчально-методичний посібник. – Донецьк: Каштан, 2009. – 192 с. Харциев В.И. Взгляды Ф.И.Буслаева на преподавание отечественного языка и словесности в средней школе. – Харьков: «Печатное дело», 1899. – 48 с.